

KLÍČOVÁ SLOVA:

Židé, antisemitismus, Brno, Československo, koberce, emigrace, arizace, znárodnění, Dekk

Zusammenfassung

DREI GENERATIONEN DER FAMILIE FUHRMANN

Die Fuhrmanns waren eine der vielen jüdischen Fabrikantenfamilien und zur Jahrhundertwende vom neunzehnten zum zwanzigsten Jahrhundert zählten sie zur Brünner Elite. Moriz Fuhrmann hatte sich aus ärmlichen Verhältnissen zu einem reichen Mann emporgearbeitet und seinen Betrieb aus dem Nichts zu einer prosperierenden Firma aufgebaut, die Waren in die ganze Welt exportierte. Neben Imitaten persischer Teppiche stellte er Kunstfelle und Plüsch her.

Nach Moriz übernahmen seine Söhne Hans und Heinrich den Familienbetrieb. Diese standen bis zum zweiten Weltkrieg an dessen Spitze, anschließend wurden sie enteignet. Nach der Befreiung der Tschechoslowakei kehrten die Fabriken für kurze Zeit in die Hände von Hans' Sohn Robert zurück. Dieser wurde dank seiner Kriegsverdienste zum Volksverwalter ernannt.

Der Autor der Studie versucht, das Leben einiger Angehöriger dieser Familie und ihre nicht einfachen Schicksale im Kontext der historischen Entwicklung zu umreißen. Dank einer sehr großen Hilfsbereitschaft von Michael Fuhrmann war es möglich, die Familienerinnerungen zu verarbeiten und zu zeigen, was für ein Leben diese Wollfabrikantenfamilie zu Ende des neunzehnten und im zwanzigsten Jahrhundert führte.

ADMINISTRATIVNÍ ZÁSAHY DO HODIN NÁBOŽENSKÉ VÝCHOVY NA NÁRODNÍCH ŠKOLÁCH V 50. LETECH NA PŘÍKLADU MĚSTA BRNA

Jana Černá

Národní školy byly v 50. letech v úrovni ideologie spojovány s výchovou nového socialistického člověka. Ze spisů sovětských pedagogů se představa o novém člověku vyprofilovala velmi záhy po únorovém převratu.¹ Předně měl být nový člověk politicky uvědomělý a žít v souladu s marxisticko-leninskou filozofií. Náboženské smýšlení tak představovalo odchylku od ateisticky a materialisticky smýšlejícího člověka a jako takové mělo být okamžitě výchovou u nové generace odstraněno. Rovina ideologických požadavků se však značně odlišovala od každodenní praxe.

Pokud je snahou zkoumat třetí plochu mezi ideologickým požadavkem a realitou, je nutné dát obě roviny do vzájemného střetu a část výzkumu logicky véde ke studiu zákonů, vyhlášek a nařízení, které měly ideologický koncept v očích veřejnosti legalizovat. I když by strana velice ráda vydala nařízení, které by hodiny náboženství oficiálně zrušilo, nemohla sáhnout k tak radikálnímu kroku z důvodu existující platné ústavy z 9. května roku 1948. Tato ústava zaručovala svobodu svědomí (§ 15) i právo vyznávat soukromě i veřejně jakoukoli náboženskou víru nebo být bez vyznání, zároveň se v ústavě hovořilo o tom, že všechna náboženská vyznání a bezvyznání jsou si před zákonem rovna (§ 16).² I když ve výkladu ústavy lze nalézt pasáže, které po důsledné interpretaci nabízely prostor pro budoucí omezování náboženské výchovy (zvláště § 14 a § 15), vydaný dokument svým postojem potvrzoval možnost kontinuity výuky náboženství na národních školách.

Jaká mohla být strategie, která by náboženský prvek ze školy vymýtila? Této otázce se věnovali mnozí pedagogové, kteří se často odvolávali na myšlenky zakladatelů marxismu. V knize Miroslava Cipra se uvádí, že sám Bedřich Engels odmítal přímý boj proti náboženství a už v roce 1874 přišel s kritikou příliš drastických opatření. Svou kritiku opřel o poznatky z psychologie, podle nichž je

1 Lze jmenovat následující autory: KAIROV, Ivan Andrejevič. *Pedagogika*. Praha: Dědictví Komenského, 1950; JESIPOV, Boris Petrovič a GONČAROV, Nikolaj Kirillovič. *Pedagogika*. Praha: Dědictví Komenského, 1951; OGORODNIKOV, Ivan Trofimovič a ŠIMBIREV, Pavel Nikolajevič. *Pedagogika*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1952.

2 Předpis 150/1948 Sb., Ústavní zákon ze dne 9. května 1948.

pronásledování věřících nejlepší prostředek, jak podporovat nežádoucí názory.³ Dle Engelsova názoru by přímý boj jen dopomohl mučednictví a prodloužil tím náboženství život,⁴ tudíž sám z boje proti náboženství vyloučil metody administrativního nátlaku jako politicky škodlivé a psychologicky neúčinné.⁵ I přesto se v československém prostředí právě administrativní zásahy staly primárním prostředkem k omezování vlivu náboženství na národních školách.

KONTINUITA PO ROCE 1948

První platformu pro zásahy do hodin náboženství měly nabízet školské zákony. O tom, v jakém duchu se ponese první popřevratový školský zákon, napovídaly vládní debaty před jeho samotným vydáním. Na zasedání přípravného výboru prohlásil ministr zdravotnictví Josef Plojhar: „Nový směr a vývoj od únorových událostí dávají plnou záruku svobody nejen na poli politickém, hospodářském a sociálním, ale také kulturním, plnou svobodu i náboženského přesvědčení každému.“⁶ Zmíněná benevolentnost se plně zrcadlila i ve znění Zákona o jednotné škole, který nabyl účinnosti 1. září 1948.⁷ V zákoně je uvedeno, že škola je povinna starat se o náboženskou výchovu žáka, náboženství zůstalo hodnoceno jako předmět povinný a klasifikovaný, který se uváděl na první straně školního vysvědčení. Zákon rovněž stanovil i rozsah vyučování. Náboženství se tak mělo vyučovat na národních školách, tedy dřívějších pětiletých obecných školách, a v prvních třech postupných ročnících střední školy (to znamená v osmi třídách celkem), po dvou hodinách týdně.⁸ Ve čtvrtém postupném ročníku střední školy se náboženství vyučovalo jen jednu hodinu týdně.⁹

Není pochyb o tom, že zákon vystupoval vůči hodinám náboženství velmi smířlivě. Jak výstižně podotýká Záboj Horák, je možné ztotožnit se s domněnkou, že v prvních letech po komunistickém puči zde existovaly reálné snahy začlenit náboženskou výchovu do vzdělávacího procesu a vytvořit pro ni právní rámec. Mluvit o rozšířené svobodě při samotném vyučování by však bylo scestné. Již měsíc po vydání školského zákona byl zřízen Státní úřad pro věci církevní,¹⁰ kterým byl položen základ pro přísný státní dozor nad církví. Dohled byl zesílen i ze strany

ministerstva školství a osvěty,¹¹ které mělo kontrolovat, zda je výuka náboženství plně v souladu s výchovnými cíli školy.

ZMĚNA KURZU V ROCE 1952

Období veřejně prezentované tolerance vůči hodinám náboženství netrvalo dlouhou dobu. Debatu o novém kurzu vyvolaly statistické údaje, ve kterých se hovořilo o tom, že v roce 1952 navštěvovalo hodiny náboženství v brněnském kraji až 99 % všech dětí.¹² Tento fakt dal podnět k tomu, aby se k hodinám náboženství přistupovalo radikálněji. Změna kurzu se odrazila v novém výnosu O vyučování náboženství na školách prvního a druhého stupně¹³ vydaném Ministerstvem školství, věd a umění v červnu roku 1952. Daný výnos prezentoval veřejnosti všechny obtíže, které hodiny náboženství představovaly pro normální průběh vyučování. Jako zvlášť palčivý problém bylo uvedeno, že rodiče neoznamují s předstihem, jestli jejich dítě bude nebo nebude do hodin náboženství docházet. To mělo vést k závažným organizačním obtížím, jako stanovení počtu učitelů náboženství (a jejich platové ohodnocení) nebo umístění hodin náboženství do rozvrhu tak, aby nevznikala dlouhá prodleva ve vyučování pro žáky, kteří se náboženské výuky neúčastnili.¹⁴

Znění výnosu se odrazilo i na dění v konkrétních školách, kam byl národním výborem zaslán oběžník Vyučování náboženství na všeobecně vzdělávacích školách, který výnos z roku 1952 plně reflektoval a jeho znění shrnul do několika bodů: „1) Náboženství se bude vyučovat ve 2.–7. postupném ročníku všeobecně vzdělávacích škol. 2) Náboženství nebude zařadeno do učebních plánů školy a nebude se tedy klasifikovat na vysvědčení. 3) Dosavadní předpisy o povinném přihlašování dětí do náboženství zůstávají v platnosti. Ředitelé škol upozorňují na tuto okolnost ty rodiče, kteří loňského roku své děti do náboženství posílali. 4) Učitelům náboženství bude vyhrazena doba pro výuku náboženství v hodinách po skončení řádných učebních předmětů. 5) Ředitelé škol budou dohlížet na průběh vyučování náboženství jako dosud.“¹⁵ Oficiální kritika hodin náboženství a s ní přicházející změny otevřely prostor pro razantnější zásahy do jejich organizace, a přelomový výnos z roku 1952 tudíž poskytuje vhodný podnět k zamyšlení, jak konkrétně se byrokracie projevovala na každodenním dění v brněnských školách.

Na úvod lze zmínit skutečnost, že na základě vyhlášky z roku 1952 i zmíněného oběžníku byly hodiny náboženství vyjmuty z první a poslední třídy. Tento

3 CIPRO, Miroslav. *O vědecko-ateistické výchově žáků. Sborník statí*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959, s. 12. Autor v knize cituje B. Engelse.

4 MARX, Karel a ENGELS, Friedrich, *O náboženství*. Praha: SNPL, 1957, s. 139.

5 CIPRO, pozn. 3, s. 17.

6 Schůze Ústavodárného Národního shromáždění republiky Československé ze středy, 21. dubna 1948.

7 Předpis 95/1948 Sb., Zákon o základní úpravě jednotného školství (školský zákon).

8 HORÁK, Záboj. *Církev a české školství. Právní zajištění působení církve a náboženských společností ve školství na území českých zemí od roku 1918 do současnosti*. Praha: Grada, 2011, s. 137.

9 Ibid.

10 Předpis 217/1949 Sb., Zákon, kterým se zřizuje Státní úřad pro věci církevní.

11 Předpis 228/1949 Sb., Vládní nařízení o působnosti a organizaci Státního úřadu pro věci církevní.

12 Ibid., s. 145.

13 Výnos Ministerstva školství, věd a umění z 23. června 1952 č. j. 14941/52-I/4-MŠVU, O vyučování náboženství na školách I. a II. stupně.

14 HORÁK, pozn. 8, s. 145.

15 AMB, B1/8, Národní výbor města Brna, Oddělení církevní, kancelář církevního tajemníka (1881), 1947–1990. inv. č. 301, Úprava vyučování náboženství ve školním roce 1954/1955.

počin lze považovat za promyšlený ideologický tah. První třídě bylo přisuzováno „zvláštní poslání“¹⁶ vycházející ze skutečnosti, že dítě přicházelo do školy z rodinného prostředí, kde v mnoha případech bylo vystaveno náboženským tradicím. Tím, že v první třídě nebylo náboženství vyučováno, mohlo dojít k narušení nábožensko-rodinného vlivu, a žák-prvňáček se nerušeně mohl seznamovat s novým (co možná nejvíce socialistickým) prostředím. Velikou úlohu zde měla hrát sounáležitost se zbytkem třídy. V ideálním případě bylo počítáno s tím, že samo dítě nebude chtít ve druhé třídě do hodiny náboženství nastoupit. Odůvodněno bylo i zrušení hodin náboženství v posledním ročníku: „V 8. postupném ročníku se žáci musí dokonale připravit na závěrečné zkoušky, nebude se v těchto ročnících náboženství vyučovat.“¹⁷ Zde bylo odkazováno na povinnost žáka připravit se na závěrečné a přijímací zkoušky a nebyl důvod ho zatěžovat předmětem náboženství.¹⁸ Těmto úvahám nahrával i školský zákon z roku 1953, který byl všeobecně přijímán velice rozpačitě. Nedůvěru zvláště vzbuzovalo zkrácení školní docházky o jeden rok a z toho plynoucí přetěžování žáků.

ADMINISTRATIVNÍ ZÁSAHY

Z podstaty výše uvedené vyhlášky i z oběžníku plynula rodičům povinnost přihlásit své dítě do hodin náboženství. Tiskopisy přihlášek byly školám poskytnuty národním výborem na konci srpna¹⁹ a posléze byly na školách rozděleny mezi rodiče. Ti měli povinnost odevzdat přihlášku zpět na školu nejpozději do 8. září. Jednalo se o rozmezí jen několika dnů, během nichž musel celý „výměnný proces“ proběhnout, a už jen z podstaty krátkého časového úseku se zde zrodilo několik byrokratických úskalí.

Zajímavé však je, že na některé brněnské školy nebyly tiskopisy přihlášek vůbec distribuovány. Dokladem je případ z osmileté školy na Kuldově ulici, kde jedna původní přihláška byla okomentována následujícím způsobem: „Stylisace této původní přihlášky však byla chybná, poněvadž nevyjadřovala výslovné přání. Zněla takto: ‚Nemáme námitek, aby naše dcera... atd.‘ Tato přihláška byla ředitelstvím školy žákyni vrácena a na novou, která mohla být podána až po termínu, nebyl vzat zřetel.“²⁰ Je patrné, že na zmíněné škole byly alespoň některé přihlášky psány vlastní rukou rodičů. V těchto případech velmi záleželo na jejich stylistické dovednosti a absenci podobných nejednoznačných formulací. Přihláška měla

být napsána důrazně a obsahovat nezpochybnitelná slova jako „přeji si, požaduji či přihlašuji“, jakékoli benevolentnější vyjádření poskytovalo možnost přihlášku odmítnout.

S formální stránkou přihlášky souvisel i problém s podpisem rodičů. Příkladem může být konkrétní situace na pětileté škole v Tábořské ulici, kde původní přihlášku sice odevzdal žák včas, ale přihlášce chyběl podpis otce. Ředitelství školy si původní přihlášku ponechalo, ale upozornilo žáka, aby přinesl přihlášku novou. Poněvadž to však už bylo po termínu, nemohla být nová přihláška, jejíž podání se zdrželo nepřítomností otce, znovu přijata.²¹ Z příkladu vyplývá, že správně podaná přihláška musela obsahovat podpisy obou rodičů, pokud chyběl jeden podpis bez řádného odůvodnění, jednalo se o závažný důvod k jejímu nepřijetí jakožto neplatné.

Největší problém však působil systém odevzdávání přihlášek a bez nadsázky lze říct, že každá škola měla svá vlastní pravidla. Někde se přihláška měla donést učiteli náboženství, jinde třídnímu učiteli nebo do vlastních rukou ředitele. Na některých školách mohl přihlášku podat sám žák, někde se musel dostavit jeden z rodičů, objevily se i případy, kde se s přihláškou museli dostavit oba rodiče. Pro názornost jsou uvedeny dva příklady z osmileté školy na Balbínově ulici, které potvrzují následující hypotézu – pokud bylo vyžadováno, aby přihlášku podali oba rodiče, a ještě k tomu ji předali osobně do rukou učitele či ředitele, nastal problém daného zaměstnance ve škole skutečně zastihnout.²² V případě, kdy oba rodiče chodili do práce, se jejich pracovní doba mnohdy kryla s dobou učitele či ředitele, a bylo tudíž téměř nemožné si osobní schůzku sjednat.

„Ředitelství původně požadovalo osobní příchod rodičů a přihlášku ze 6. září od dítěte nepřijalo. Rodiče nemohli do školy jít, poněvadž jsou oba zaměstnaní. Když v poslední chvíli byly přihlášky přijímány na dívčí škole i od dětí, poslala matka přihlášku žáka po starší dceře, která se rovněž přihlašovala. Svou přihlášku dcerka svému řediteli včas odevzdala, ale ředitele na škole svého bratra nenašla. Druhý den již přihlášky nebyly přijímány.“²³

„Rodiče poslali přihlášku včas po dítěti. Třídní učitel žádal osobní účast rodičů. To nebylo možné pro zaměstnání obou. Termín byl tak promeškán, ačkoli přihláška byla správně formulována a oběma rodiči podepsána.“²⁴

16 Ibid.

17 Ibid.

18 Ibid.

19 Ibid.

20 AMB, B1/8, inv. č. 303 Vyučování náboženství, dodatečné přihlášky a odhlášky ve školním roce 1954/1955.

21 Ibid.

22 Zjištěno studiem přihlášek a dodatečných přihlášek uložených v Archivu města Brna: AMB, B1/8, inv. č. 295 Vyučování náboženství, dodatečné přihlášky a odhlášky ve školním roce 1951/1952; inv. č. 300 Vyučování náboženství, dodatečné přihlášky a odhlášky ve školním roce 1953/1954; inv. č. 303 Vyučování náboženství, dodatečné přihlášky a odhlášky ve školním roce 1954/1955; inv. č. 305 Vyučování náboženství, dodatečné přihlášky a odhlášky ve školním roce 1955/1956; inv. č. 307 Vyučování náboženství, dodatečné přihlášky a odhlášky ve školním roce 1956/1957; inv. č. 308 Vyučování náboženství, dodatečné přihlášky a odhlášky ve školním roce 1957/1958 řazené dle abecedy.

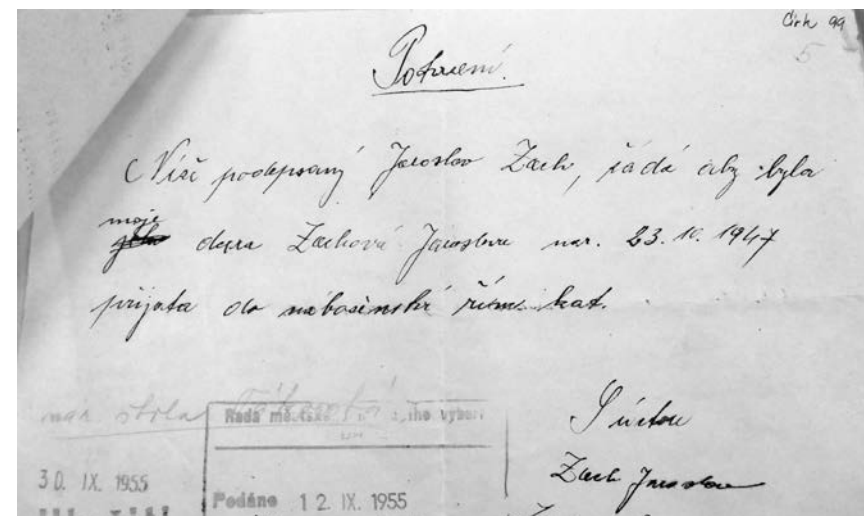
23 AMB, pozn. 20.

24 Ibid.

Není pochyb o tom, že tyto byrokratické postupy měly za cíl, co nejvíce ztížit rodičům podání přihlášky. K tomu je nutné zdůraznit, že k vrácení neplatných přihlášek zpět rodičům často docházelo až po termínu odevzdání, tedy až po 8. září. Její opětovné podání tak bylo možno až po oficiálním termínu, což přinášelo nové starosti.²⁵

Jaké možnosti měli rodiče, pokud nestihli přihlášku podat nebo jim byla vrácena zpět jako nevyhovující? Termín 8. září byl závazný, následující den byl školou sestaven seznam všech dětí přihlášených do hodin náboženství a 13. září byl tento seznam poslán na národní výbor. Zmíněné rozpětí pěti dnů však dávalo rodičům jistou šanci, aby dodatečně své děti do náboženství zapsali. Přihlášku ale museli na národní výbor zaslat sami. Jednalo se o jakýsi polooficiální prodloužený termín a dle archivního výzkumu byla drtivá většina takto opožděně podaných přihlášek akceptovaná. Problém však nastal, pokud rodiče dodatečnou přihlášku zaslali na městský výbor až po 13. září. Naděje na přijetí dodatečné přihlášky se snižovaly, s čím větším časovým odstupem byla přihláška podána. Je zjevné, že čas zde hrál opravdu zásadní roli. Toho si byli mnozí vědomi. Přesto v tomto kontextu působí až trochu bizarně zpráva z farního úřadu zasláná na národní výbor v roce 1955. Jestli byl požadavek v zaslaném dopisu myšlen vážně, či jako lehká provokace, dnes již nelze zjistit, ale pro vlastní posouzení je zde uveden v plném znění: „Rodiče vyplnili a poslali po dítěti včas svou přihlášku. Dítě zapomnělo přihlášku odevzdat, rodiče to zjistili a přinesli přihlášku na farní úřad. Pravdivost jejich prohlášení by mohla být prozkoumána chemickým zjištěním doby, v níž byla přihláška psána. Je přiložena původní přihláška.“²⁶

K přihlášce zaslané po 13. září bylo zároveň nutné připojit i zdůvodnění opožděného podání a dodatečná přihláška prošla řízením, které rozhodlo o její oprávněnosti či zamítnutí. První, kdo dodatečnou přihlášku posuzoval, byl ředitel samotné školy a zde samozřejmě sehrál důležitou roli jeho lidský přístup. Mohou zde být jmenovány dva kontrastní případy z roku 1956. Zatímco na jedné škole ředitel navrhnul po rozhovoru s matkou, aby bylo jejich žádosti vyhověno: „Matka byla ve Vídni a potom v návalu starostí zapomněla na přihlášku. Otec je přesvědčen, že chlapec hodiny náboženství potřebuje“,²⁷ tak radikálnější ředitel z jiné školy důvod dodatečné přihlášky nehodlal akceptovat. K žádosti ze 14. září ve znění: „Náš syn byl na začátku školního roku první týden v nemocničním stavu a nemohl se tudíž školního vyučování zúčastnit,“ připsal strohé hodnocení: „Vzhledem k prošlé lhůtě nedoporučuji.“²⁸ Ředitelův komentář byl přiložen k dodatečné přihlášce a zaslán na

V přihlášce není uveden důvod, proč byla podána opožděně.
(Archiv města Brna)

národní výbor, kde probíhalo finální řízení a rodiče se výsledek dozvěděli zpravidla v půlce listopadu.

Pokud podání řádné přihlášky přinášelo rodičům mnohé starosti, tak při podání přihlášky dodatečné se tyto starosti několikanásobně zvětšovaly. Pro dodatečnou přihlášku totiž neexistoval žádný tiskopis a její formulace byla odkázána na stylistické dovednosti rodičů. Jestliže však neexistoval vzor, neexistovalo ani oficiálně definované měřítko, jakým bylo možno přihlášky hodnotit. Otevřela se tím cesta pro nahodilé a nesystematické posuzování přihlášek: co bylo v jednom roce akceptováno, ve druhém roce mohlo být okamžitě zamítnuto. Značné výkyvy v hodnocení lze pozorovat v případech, kdy rodiče odkazovali na zdravotní potíže či pracovní vytížení. Velkou roli zde sehrálo, do jaké míry se rodiče rozpeli o rodinných a osobních problémech. Zjednodušeně lze říci, že čím osobnější byla zpověď rodičů, tím větší naděje byla na úspěšné přijetí přihlášky. Z přijatých přihlášek byla vybrána následující ukázka:

„Syn onemocněl v srpnu inf. žloutenkou a nastoupil do školy až 16. září. Po dobu karantény mi nebylo možné zjistit termín podání přihlášky a po nástupu do školy byl promeškán. Podotýkám ještě, že se sama o synka starám a tudíž žádost za nepřítomného otce sama podepisuji.“

„Jsem zaměstnaná 12 hodin denně v restauraci a jídelen. Pro nedostatek času jsem zameškala lhůtu přihlášek. Ani sem vlastně nevěděla, že se musí dítě do náboženství přihlašovat a dětem ve škole o tom nikdo nic neřekl. Jsem 7 let rozvedená

25 Viz pozn. 21.

26 AMB, B1/8, inv. č. 305, Vyučování náboženství, dodatečné přihlášky a odhlášky ve školním roce 1955/1956.

27 AMB, B1/8, inv. č. 307, Vyučování náboženství, dodatečné přihlášky a odhlášky ve školním roce 1956/1957.

28 Ibid.

*První přihláška došla až 24. 9. 1956, neopominuji
vyhloupt, neboť důvod, že oba rodiče jsou zaměstnanci
je nedostatečný. Většina rodičů je zaměstnanců a
proto posunutí dostali včas.*

*J. Pecher - oř.
28/9 1956.*

P. P. Církevnímu úřadu v Brně.

*Prosíme tímto uchvátit s uzavření našeho
syna Ivana Rošinského do hodiny náboženství.
je věkem IV. tř. školy obecní na Tuzů 25 ul.
Křivce prosíme o prominutí se nebyla včas
přihláška podána, poněvadž jsme oba zaměstnanci
a tím jsme dobu zmeškali.
Děkujeme tímto za laskavé vyřízení!*

*Emil Rošinský otec.
Elena Rošinská*

Pracovní
vytížení nebylo
považováno
za adekvátní
důvod
k opožděnému
podání
přihlášky.
(Archiv města
Brna)

a vychovávám svého syna sama, jsem katolička a proto je moje přání, aby můj syn chodil do náboženství.²⁹

K přijetí přihlášky mohly pomoci přiložená potvrzení od zaměstnavatele či od doktora.³⁰ Prosté konstatování důvodu opoždění nebylo zpravidla akceptováno. Dělo se tomu i v uvedených případech.

„Přihlášku nepodal jsem v termínu z toho důvodu, že moje manželka onemocněla a jest na léčení mimo Brno.“

„Prosíme o prominutí, že nebyla včas přihláška podána, poněvadž jsme oba zaměstnanci a tím jsme dobu zmeškali.“³¹

29 AMB, B1/8, inv. č. 308, Vyučování náboženství, dodatečné přihlášky a odhlášky ve školním roce 1957/1958 řazené dle abecedy.

30 Viz pozn. 21.

31 AMB, pozn. 27.

Osobní přihláška

Titl.

**Místní národní výbor
školský odbor,**

Brno - Nám. Družby národů

Prosím, aby bylo povoleno mému synovi navštěvovat náboženství českobratrské evangelické.

Toto prohlášení jsem nemohl podat v termínu do školy na Hybešovu ul. kde nyní syn chodí, protože jsem byl nemocen.

Děkuji za kladné vyřízení. S pozdravem

4. 10.
19. 8. 1955

Ze mír!

Vladislav Kocián

Opožděné přihlášce chybí doklad o prodělané nemoci rodiče. (Archiv města Brna)

Pokud byly zdravotní a pracovní důvody za jistých okolností omluvitelné, tak dodatečné přihlášky odvolávající se na zapomnětlivost vlastních dětí takovou výsadu neměly a byly rázně zamítnuty jako neopodstatněné. Pro názornost uvedeno několik ukázek zamítnutých přihlášek.

„Jelikož přihlášku, kterou sem mu napsal, po prázdninách, někde zahodil a nebo ztratil, aniž by doma něco řekl. Žádám, aby mě bilo vyhověno, aby chodil nadále do náboženství říms. kat.“

„Přihláška je odevzdána opožděně proto, že žák nosil přihlášku do náboženství v aktovce a zapomněl ji odevzdat svému učiteli.“³²

Za stejně neakceptovatelné byly považovány důvody odvolávající se na vlastní neinformovanost. Tím je na mysli například nutnost podávat novou přihlášku

32 AMB, pozn. 26.

990 P.H.

Šeji si, aby můj syn
již Biliček navštěvoval v tomto
skolním roce hodiny úmno-
katolického náboženství.

Biliček Jan, Biličková Josefa,
otec, matka

Přihláška je spozdina proto,
že syn to do dneška nosil v laice.

Laxní přístup dětí k hodinám náboženství byl jeden z důvodů, proč dodatečnou přihlášku zamítnout.
(Archiv města Brna)

každý rok, neznalost rodičů ohledně termínu, místa a způsobu odevzdání nebo povinnost opatřit přihlášku podpisy obou rodičů apod. Důvody tohoto administrativního charakteru byly označeny za nepodstatné a rodiče byli odkázáni na to, že si potřebné informace měli zjistit dopředu sami. Opět pro názornost několik nepřijatých přihlášek:

„Svoji opožděnou žádost odůvodňujeme tím, že jsme nevěděli, že je třeba dceru každým rokem přihlašovat znovu. Domnívali jsme se, že stačí to sdělit učiteli náboženství. Teprve po 10. září jsme zjistili, že jsme propásli termín.“

„Žádost zasíláme proto, jelikož jsme nevěděli, že se žáci do hodin náboženství mají hlásit do 8. září, a ze školy jsme na to nebyli upozorněni.“³³

Existovala však určitá strategie, kterou mohla být šance na dodatečné přijetí přihlášky podstatně zvýšena. Tato strategie spočívala ve využití „ostřejšího tónu“ a odvolání se na osobní svobody zaručené Ústavou z roku 1948. Ladit přihlášky konfliktněji se ukázalo jako velice účinné a dle zjištěných případů byly všechny bez výjimky přijaty. Doslova v dodatečných přihláškách stojí:

„Stalo se tak proto, že v době, kdy dcera přinesla ze školy přihlášku, byla manželka na zemědělských pracích na venkově a nemohla přihlášku včas vyřídit. Protože svoboda náboženství dosud platí, doufám, že není jiných námitek proti přijetí mé dcery do náboženství. Jsou-li jiné důvody než toto nezaviněné pozdější přihlášení o několik dní, žádám, aby mě byly písemně oznámeny.“

33 AMB, pozn. 27.

Me! 46. Gallia 720

Přihláška do náboženství! 14. 10. 1957 10809 L.H.

Přihlašujeme svou dceru Alenu Odehnalovou,
do náboženství Římsko-katolického.

V Brně dne 1. září 1957.
První den přihlášky nebyly v pomě
Rodiče: učitelka dětem nepsala o ní bylo pozdě
Otec: Matka:

Odehnalová Alena
Rada městského národního výboru
V BRNĚ

Nebylo nám sděleno kdy mají
st přihlášky odevzdání proto dávám
to dodatečně.

Žádám aby byl můj syn Karel
Milek přijat do římsko katolického

Rada městského národního výboru
ryneovani.
odáno 28. IX. 1955
1024 P.H.

Dehoniea Mifkova
Milek Karel

30 IX. 1955
Uložiti

Rodiče byli odkázáni na to, že potřebné informace o podání přihlášek si měli zjistit sami. Důvod o neinformovanosti nebyl považován za adekvátní. (Archiv města Brna)

„Není možné se spokojit se striktním zamítnutím, které by porušovalo naše občanské právo.“

„Což děcko nesmí navštěvovat náboženství, mě není známo ani nevím o tom zákoně, který by to zakazoval.“

„Tím, že jsem zaměstnán v Mor. Třebové a právě jsem po dovolené nastoupil v pondělí před začátkem šk. r. práci, ve které jsem se vrátil k rodině 11. 9. t. r. Moje žena žádost podala, ale tuto jste zamítli proto, že tam nebyly podpisy obou rodičů, což ale odporuje zákonu o rodin. právu. Očekávám kladné vyřízení a zdravím.“³⁴

PROTINÁBOŽENSKÁ PROPAGANDA

Jak bylo uvedeno, administrativní nátlak nebyl považován za preferovaný styl boje proti náboženství. Z toho důvodu začal být obohacován o protináboženskou propagandu, která byla cílena hlavně na rodiče a vrcholila zpravidla v období před podáváním přihlášek.³⁵ V propagandě byl kladen důraz na rodičovský cit a sugestivně bylo poukazováno na negativní dopad hodin náboženské výchovy na duchovní rozvoj dítěte. S názorem o škodlivém vlivu náboženství pronikl do československého prostředí sovětský pedagog K. I. Běljajev, jehož kniha byla do češtiny přeložena na konci 50. let.³⁶ Na Běljajevovy názory záhy navázali někteří čeští pedagogové, jako Alois Glogar a Jiří Loukotka, kteří ve svých dílech hovořili o tom, že náboženství děti poškozuje, brzdí jejich vývoj a vzbuzuje v nich pasivitu, strach, stavy skleslosti, bázně a zakřiknutosti.³⁷

Ke zdůraznění negativního vlivu náboženství přispívala i štvavá kampaň, vedená proti učitelům náboženství. Jako příklad lze využít citát z Glogarovy knihy, který popisuje konkrétní situaci ve vyučování: „Kaplan začal po suchu polykat, koulet očima, na děti řvát, nadávat jim a své nesmysly odůvodnil slovy: ‚Mně musíte věřit, já jsem na místě božím, já pána boha každý den mám v rukou a požívám ho i s krví a mám i universitu. Učitelé, ti umějí jen trochu psát a počítat a vám lžou.‘ Přitom tloukl na stůl a pak děti vyhnal ven.“³⁸ Obdobný případ se však v archivních materiálech nenachází, čímž citát působí značně přehnaně. Nereálnosti Glogarova citátu potvrzuje i krátký dotazník, který měli brněnští učitelé na konci školního roku 1953 vyplnit a zaslat zpět na národní výbor. Na konkrétní otázku: „*Jak se chová učitel náboženství?*“ byli učitelé v dotazníku hodnoceni jako klidní a rozvášní

lidé s dobrým a nekonfliktním vztahem ke zbylému učitelskému kolektivu.³⁹ Je patrné, že se jednalo o hodnocení diametrálně odlišné od citovaného popisu chování učitele náboženství v oficiálně vydávané literatuře.

Ideologické působení však neprobíhalo jen směrem k rodičům, ale bylo zacíleno i na děti. Filozofie propagandy využívala potenciál, který nabízela pionýrská organizace: „*Podaří-li se nám navodit situaci, kdy dítě do náboženství jde, protože musí (proti své vůli), a na pionýrské akce jde pro jejich přitažlivost, máme vyhráno – naším úkolem je tedy vhodnou mimoškolní činností prohlubovat již existující nechuť dítěte k náboženské výchově, která mu vlastně neskýtá téměř žádnou možnost využití a je na hony vzdálená jeho myšlení.*“⁴⁰ Navodit v dětech zájem o činnost Pionýra se dařilo pomocí celodenních výletů, filmových představení a schůzek zájmových kroužků, které byly velice prozíravě uskutečňovány v nedělních dopoledních hodinách, aby se čas pionýrských aktivit kryl s návštěvou nedělní bohoslužby.⁴¹

Nechť některý žák navštěvovat hodiny náboženství byla využívána i v uvedených publikovaných textech, ve kterých byla zmiňována jejich školní nekázeň. Na rozdíl od pomlouvačných výroků na adresu učitelů náboženství se nekázeň žáků projevila i ve výše zmíněných dotaznících pro učitele.⁴² Lze dosvědčit výběrem odpovědí učitelů na otázku: „*Jak probíhá vyučování náboženství?*“:

„*O kázni v této hodině se nedalo vůbec mluvit, žáci se bavili, otáčeli, lezli pod lavice.*“

„*V hodinách náboženství se jeví veliká nekázeň pro nezáživný způsob vyučování, což způsobuje veliký nezájem u dětí o tento předmět a mnoho dětí chodí do náboženství jen z rodinných důvodů.*“

„*Hodiny jsou mimo vyučování, utíkají žáci, protože někteří prohlásili, že je to nebaví.*“⁴³

Přiložené odpovědi dosvědčují, že zvláště u žáků vyšších ročníků se problémy s kázní opravdu vyskytovaly. Rozjivené chování dětí bylo způsobeno i skutečností, že hodiny náboženství probíhaly v odpoledních hodinách, kdy ostatní žáci měli již po vyučování a odpolední činnosti a hrami mohli utvrzovat přátelství. Navíc nabídka atraktivnější pionýrské činnosti tomuto trendu jen napomáhala. O tom, že samy děti měly mnohdy k hodinám náboženství velmi vlažný vztah, dosvědčují i výše zmíněné dodatečné přihlášky, kde za jedno z nejčastějších odůvodnění pro pozdní podání bylo uváděno, že žáci lístek ztratili nebo zapoměli odevzdat. Uvedené argumenty o „nezájmu žáků“ režimním snahám nahrávaly a propagandou byly dále zveličovány.

34 Postupně citováno AMB, B1/8, inv. č. 303, inv. č. 305, inv. č. 308, inv. č. 303.

35 VONDRA, Josef. Sborník referátů a diskuzních příspěvků z konference o světonázorové a ateistické výchově žáků. Hodonín: Okresní pedagogické středisko, 1977, s. 5. Autor uvádí zkušenosti z 50. let.

36 BELJAJEV, Konstantin Ivanovič. Ateistická výchova dětí v rodině. Praha: Orbis, 1959, s. 11–16.

37 GLOGAR, Alois. O výchově k vědeckému světovému názoru na škole. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, s. 23.

38 Ibid., s. 36.

39 AMB, B1/8, inv. č. 296, Zprávy škol o vyučování náboženství ve školním roce 1952/1953.

40 VONDRA, pozn. 35, s. 29.

41 KNAPÍK, Jiří. Socialistické školství a tzv. mimoškolní výchova dětí. In: KNAPÍK, Jiří, Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Ústav historických věd, 2014, s. 74–75.

42 AMB, pozn. 39.

43 Ibid.

MÍSTO ZÁVĚRU: VÝSLEDKY ADMINISTRATIVNÍCH ZÁSAHŮ

Návštěvnost předmětu náboženská výchova byla režimem ostře sledována. Ihned po ukončení řádných přihlášek (zpravidla mezi 8.–10. září) byl školou sepsán soupis všech dětí, které se do hodin náboženství přihlásily. Oficiální „Výkaz o vyučování náboženství na školách národních, osmiletých a jedenáctiletých středních“⁴⁴ byl ze školy zaslán do 13. září na školský odbor národního výboru a posléze putoval i na odbor církevní. Z jednotlivých výkazů lze vyčíst zajímavá fakta o návštěvnosti náboženství v jednotlivých třídách. Zatímco ve druhé a třetí třídě počet dětí, které chodily do náboženství, převažoval nad těmi, které do náboženství nechodily, v šesté třídě došlo k procentuálnímu obratu.⁴⁵ Čtvrtý a pátý ročník se tak jeví zcela přelomově. Tato změna byla jistě vyvolána i prvním svatým přijímání, které žáci v uvedených letech absolvovali a po jehož vykonání rodiče mnohdy už déle netrvali na tom, aby jejich dítě do náboženství docházelo. Nutné je však zvážit i vliv pionýrské organizace, jelikož právě ve čtvrté třídě se pro žáky otevřela možnost k přijetí.

Zprávy o průběhu přihlašování dětí do náboženství byly z městských národních výborů zasílány k výboru krajskému. Komunisté tak byli o výuce náboženství na školách dobře informováni a jistě panovala v jejich kruzích radost, že procento návštěvnosti se neustále snižovalo.⁴⁶ Od roku 1952, kdy se návštěvnost pohybovala okolo 99 %, se snížila ve školním roce 1955/1956 více jak o polovinu (47,59 %).⁴⁷ Optimismus však kazila obava z tzv. skryté religiozity. „Procento návštěvnosti není a nemůže být jediným kritériem hodnocení úrovně světonázorové práce školy“, zdůraznil vedoucí školského odboru.⁴⁸ Nebyl sám, kdo vyjádřil obavu z toho, jestli žáci, kteří se odhlásili z výuky náboženství, tak učinili z vlastního přesvědčení nebo z pouhých pragmatických důvodů. „Nemůžeme považovat žáka za vyrovnaného s náboženskou otázkou, který pět let navštěvuje náboženství a v 7. ročníku se nepřihlásí, protože chce jít z 8. ročníku studovat a obává se, že jeho religiozita bude v komplexním hodnocení negativním faktorem.“⁴⁹ Pochyby pedagogů a ideologů zde byly zcela na místě. Bylo logické, že administrativní tlak musel být obohacen

o pomalu se rozvíjející vědecko-ateistickou propagandu, jejíž největší rozmach však nastal až počátkem 60. let.⁵⁰

Hodnotit výsledky administrativních zásahů a jejich vliv na duchovní život žáků nelze v plné míře právě z důvodu zmiňované skryté religiozity. Co však lze s odstupem času posoudit, je jejich přímý vliv na proměnu nejvyšší legislativy, tedy školských zákonů. Změny, které proběhly od 1948 na úrovni ministerských vyhlášek, se v plné míře projeví i v novém Zákoně o školské soustavě a vzdělávání učitelů z roku 1953,⁵¹ a to takovým způsobem, že se v novém zákoně o hodinách náboženství vůbec nedočteme. Došlo tak k radikální proměně, kdy počáteční snahy o přímé začlenění hodin náboženství do školské soustavy zcela vymizely, a z hodin náboženství se stal předmět, se kterým se v budoucnosti nemělo vůbec počítat.

44 Např. AMB, B1/8, inv. č. 304. Výkazy o vyučování náboženství ve školním roce 1955/1956.

45 Zjištěno dle statistik uložených v Archivu města Brna. AMB, B1/8: inv. č. 299 Výkazy o vyučování náboženství ve školním roce 1953/1954; inv. č. 301 Úprava vyučování náboženství ve školním roce 1954/1955; inv. č. 304 Výkazy o vyučování náboženství ve školním roce 1955/1956; inv. č. 306 Vyučování náboženství ve školním roce 1956/1957.

46 Statistické údaje o počtu dětí přihlášených na náboženství: BABIČKA, Václav, Vývoj katolické religiozity v českých zemích v letech 1949–1989. (Na základě zjišťování Státního úřadu pro věci církevní a ministerstva kultury – Sekretariátu pro věci církevní). In: *Sborník archivních prací* 55, č. 2 (2005), s. 379–506.

47 AMB, B1/8, pozn. 44.

48 VONDRA, pozn. 35, s. 4.

49 Ibid.

50 OLŠÁKOVÁ, Doubravka. *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*. Praha: Academia, 2014, s. 411.

51 Předpis 31/1953 Sb., Zákon o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon).

PRAMENY A LITERATURA

Archiv města Brna (AMB):

B1/8, Národní výbor města Brna, Oddělení církevní, kancelář církevního tajemníka (1881), 1947–1990:
inv. č. 295, Vyučování náboženství, dodatečné přihlášky a odhlášky ve školním roce 1951/1952.
inv. č. 296, Zprávy škol o vyučování náboženství ve školním roce 1952/1953.
inv. č. 299, Výkazy o vyučování náboženství ve školním roce 1953/1954.
inv. č. 300, Vyučování náboženství, dodatečné přihlášky a odhlášky ve školním roce 1953/1954.
inv. č. 301, Úprava vyučování náboženství ve školním roce 1954/1955.
inv. č. 303, Vyučování náboženství, dodatečné přihlášky a odhlášky ve školním roce 1954/1955.
inv. č. 304, Výkazy o vyučování náboženství ve školním roce 1955/1956.
inv. č. 305, Vyučování náboženství, dodatečné přihlášky a odhlášky ve školním roce 1955/1956.
inv. č. 306, Vyučování náboženství ve školním roce 1956/1957.
inv. č. 307, Vyučování náboženství, dodatečné přihlášky a odhlášky ve školním roce 1956/1957.
inv. č. 308, Vyučování náboženství, dodatečné přihlášky a odhlášky ve školním roce 1957/1958
řazené dle abecedy.
inv. č. 400, Laičtí učitelé náboženství.

Předpis 95/1948 Sb., Zákon o základní úpravě jednotného školství (školský zákon).
Předpis 150/1948 Sb., Ústavní zákon ze dne 9. května 1948.
Předpis 217/1949 Sb., Zákon, kterým se zřizuje Státní úřad pro věci církevní.
Předpis 228/1949 Sb., Vládní nařízení o působnosti a organizaci Státního úřadu pro věci církevní.
Předpis 31/1953 Sb., Zákon o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon).
Předpis 186/1960 Sb. Zákon o soustavě výchovy a vzdělávání (školský zákon).
Schůze Ústavodárného Národního shromáždění republiky Československé
ze středy 21. dubna 1948.
Výnos Ministerstva školství, věd a umění z 23. června 1952, č. j. 14941/52-I/4-MŠVU,
O vyučování náboženství na školách I. a II. stupně.

BABIČKA, Václav. Vývoj katolické religiozity v českých zemích v letech 1949–1989. (Na základě zjišťování Státního úřadu pro věci církevní a ministerstva kultury – Sekretariátu pro věci církevní),
In: *Sborník archivních prací*. 2005, roč. 55, č. 2, s. 379–506.

BĚLJAJEV, Konstantin Ivanovič. *Ateistická výchova dětí v rodině*. Praha: Orbis, 1959.

CIPRO, Miroslav. *O vědecko-ateistické výchově žáků. Sborník statí*.
Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959.

ČERNÝ, David. *Právní úprava výuky náboženství v českých zemích od roku 1945 do současnosti*.
Praha, 2008. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Právnická fakulta.

GLOGAR, Alois. *O výchově k vědeckému světovému názoru na škole*.
Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962.

HORÁK, Zboj. *Církev a české školství. Právní zajištění působení církve a náboženských společností ve školství na území českých zemí od roku 1918 do současnosti*.
Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3623-5.

HORÁK, Zboj. Právní úprava výuky náboženství v českých zemích v letech 1948–1989.
In: *Revue církevního práva = Church law review*. Praha: Společnost pro církevní právo, 2010, roč. 16, č. 47, s. 201–223. ISSN 1211–1635.

JESIPOV, Boris Petrovič a GONČAROV, Nikolaj Kirillovič. *Pedagogika*.
Praha: Dědictví Komenského, 1951.

KAIROV, Ivan Andrejevič. *Pedagogika*. Praha: Dědictví Komenského, 1950.

KNAPÍK, Jiří. Socialistické školství a tzv. mimoškolní výchova dětí. In: Knapík, Jiří: *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Ústav historických věd, 2014. ISBN 978-80-7510-057-3.

LOUKOTKA, Jiří. *Zkušenosti z vědecko-ateistické výchovy žáků*. Praha: SPN, 1961.

MARX, Karel a ENGELS, Friedrich. *O náboženství*. Praha: SNPL, 1957.

OGORODNIKOV, Ivan Trofimovič a ŠIMBIREV, Pavel Nikolajevič. *Pedagogika*.
Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1952.

OLŠÁKOVÁ, Doubravka. *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*. Praha: Academia, 2014.
ISBN 978-80-200-2318-6.

VONDRA, Josef. *Sborník referátů a diskuzních příspěvků z konference o světónázorové a ateistické výchově žáků*. Hodonín: Okresní pedagogické středisko, 1977.

KLÍČOVÁ SLOVA: administrativa, ateismus, hodiny náboženství, komunismus, propaganda, školství

Zusammenfassung

ADMINISTRATIVE EINGRIFFE IN DEN RELIGIONSUNTERRICHT AN DEN VOLKSSCHULEN DER 50ER JAHREN AM BEISPIEL DER STADT BRÜNN

Das Milieu der Volksschulen in der Tschechoslowakei war in der Zeit des kommunistischen Regimes unter anderem mit dem ideologischen Konzept der Erziehung des neuen sozialistischen Menschen verbunden. Die Studie behandelt ein konkretes Segment der Realisierung dieser Vision, das mit dem kontinuierlichen Druck auf den Religionsunterricht zusammenhing. Die Religionsstunden wurden im Rahmen der Erziehung und Bildung der neuen Generation zu einem brandheißen Problem, das der vollständigen Erziehung des Kindes zu einem neuen, atheistisch denkenden Menschen im Wege stand. Der Kampf gegen den Religionsunterricht, der nicht nur an den Brünner Volksschulen gleich ab dem Jahr 1948 ausbrach, war in der Anfangsphase mit administrativen Vorkehrungen verbunden. Dieser Druck wurde auf der Ebene der Schulgesetze, Ministerialerlasse, aber auch auf der Ebene der Bürokratie an den Schulen selbst ausgeübt, und im Endeffekt verursachte bereits die Abgabe der Anmeldung zum Religionsunterricht für viele Eltern unüberwindbare Hindernisse. Das Ziel des Beitrags ist es gleichzeitig zu zeigen, wie sich die administrativen Eingriffe im Alltagsleben an den Brünner Schulen äußerten.